

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

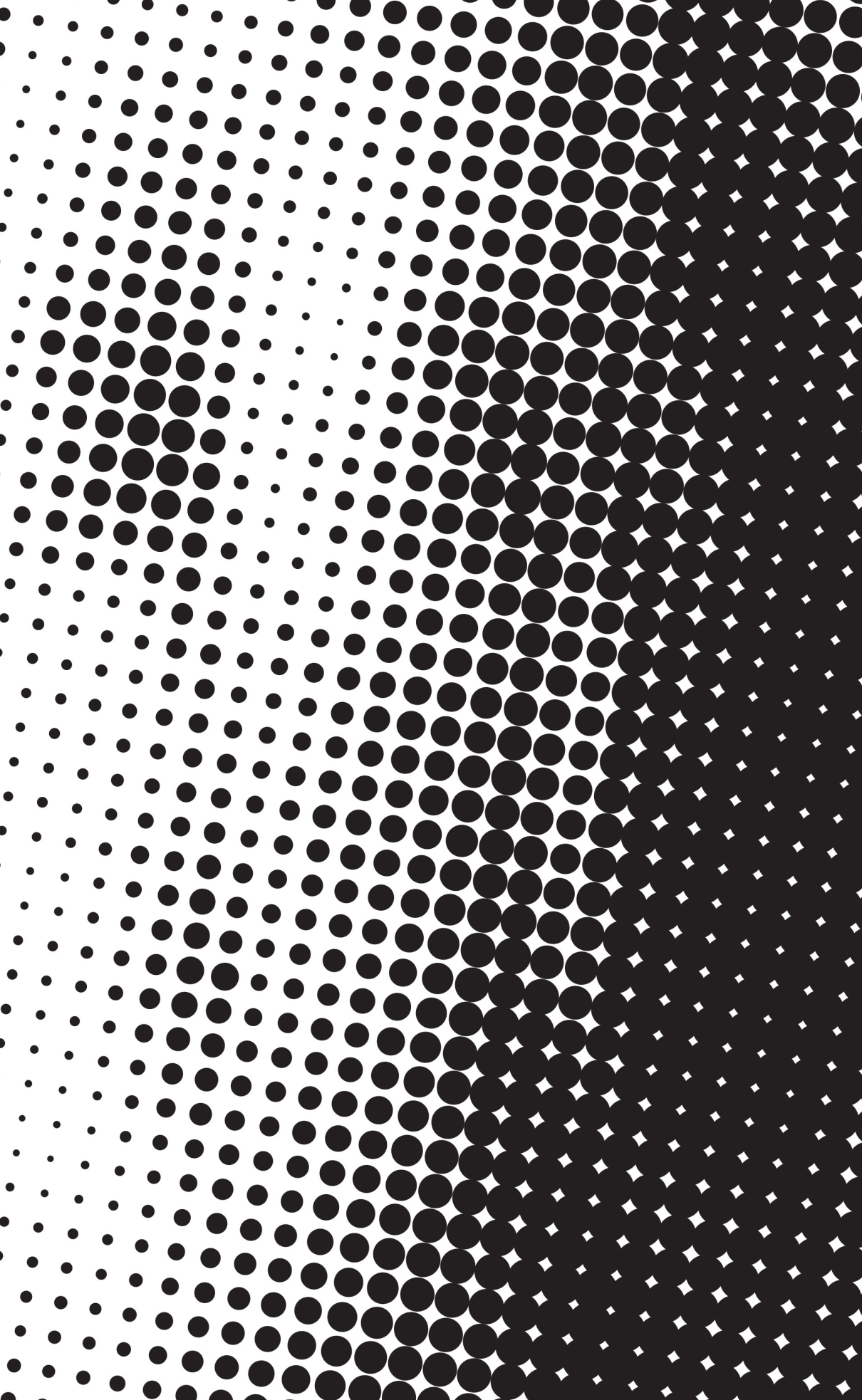
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbегavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIC Paskal, ili o lađi ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kriticism /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIĆEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Ogled o mentalnim bolestima

Jednostavnost i štedljivost prirode zahteva i oblikuje samo obične pojmove i nespretnu iskrenost kod ljudi; veštačka stega i raskoš građanskog stanja stvaraju dosetljive i umne ljude, a ponekad, međutim, i lude i prevarante, rađaju i mudar ili pristojan privid u kojem može pomanjkati i razuma i poštenja, samo ako je lepi veo kojim se pristojnost prostire preko tajanstvenih slabosti glave ili srca dovoljno istančano izatkan. Shodno napretku umeća, um i vrlina će konačno postati univerzalno geslo, ali na takav način da žudnja da se govori i o jednom i o drugom može valjano osloboditi učene i učtive osobe zamaranja sopstvenim imetkom. Univerzalno poštovanje koje imaju oba hvaljena svojstva ipak pokazuje ovu uočljivu razliku da su svi daleko više ljubomorni na prednosti razuma nego na dobra svojstva volje, i da u poređenju između tuposti i razmetljivosti niko ne bi ni trenutka oklevao da izjavi svoju sklonost prema ovom drugom; što je svakako dobro promišljeno jer, ako sve uopšte uzev zavisu od umeća, prefinjena vičnost se ne može izostaviti, ali iskrenost, koja je u takvim odnosima isključivo ometajuća, može biti izostavljena. Živim među mudrim i lepo vaspitanim građanima, ili barem, reklo bi se, među onima koji su kadri da tako izgledaju, i laskam sebi da bi neko mogao biti toliko pravičan da mi pripiše onoliko prefinjenosti da čak i da trenutno posedujem najpouzdanije lekove za otklanjanje bolesti glave i srca, još uvek bih oklevao da ovu staromodnu koještariju stavim na put javnog posla, dobrono svestan da je omiljeni pomodni lek za razum i srce već postigao poželjan napredak i da posebno doktori za razum, koji sebe nazivaju logičarima, veoma dobro ispunjavaju opšti zahtev pošto su došli do važnog otkrića: da je ljudska glava zapravo bubanj koji zvuči samo zato što je prazan. Prema tome, ne vidim ništa bolje za sebe do da oponašam metod lekara, koji veruju da su bili od velike pomoći svom pacijentu kada su njegovoj bolesti dali ime, i da će skicirati malu onomastiku¹ slabosti glave, od njene paralize u *slaboumnosti* do ushićenja u *ludilu*; ali da bih prepoznao ove gnusne bolesti u njihovom postepenom nastanku, smatram da je potrebno prvo razjasniti njihove blaže stepene od maloumnosti do ludosti, jer su ta svojstva rasprostranjenija u građanskim odnosima i ipak vode do onih prvih.

¹ Od grčkog naziva za „proučavanje vlastitih imena”.

Tupoglavcu nedostaje bistrine; *maloumniku* nedostaje razuma. Spretnost da se nešto shvati i upamti, kao i lakoća da se to prikladno izrazi, veoma zavise od bistrine; iz tog razloga onaj ko nije malo-uman tj. glup može ipak biti veoma tup, utoliko što mu jedva nešto dolazi do pameti, iako će kasnije to moći da vidi sa većom zrelošću rasuđivanja; a teškoća u mogućnosti da se izrazi ne dokazuje ništa manje od sposobnosti razuma, ona samo dokazuje da bistrina nije od dovoljne pomoći da se ideje zaodenu u svakovrsne znakove, od kojih joj nekoliko ponajviše odgovara. Čuveni jezuita Klavijus² izbačen je iz škole kao nesposoban (jer prema proverbi razuma koju su sprovodili tiranski učitelji,³ dečak je bio potpuno beskoristan ako nije mogao da napiše ni stihove ni oglede⁴). Kasnije je naišao na matematiku, došlo je do preokreta, i njegovi pređašnji učitelji su bili glupani u poređenju sa njim. Praktično rasuđivanje o stvarima, kao što su kod farmera, umetnika, ili moreplovca, itd., koje su potrebne, veoma se razlikuje od rasuđivanja o poduhvatima kojima se ljudi među sobom bave. Ovo poslednje nije toliko razum koliko lukavstvo, a ljupki nedostatak ove veoma hvaljene sposobnosti naziva se prostodušnošću. Ako uzrok tome treba tražiti u slabosti moći rasuđivanja, onda se takvo ljudsko biće naziva smetenjakom,⁵ budalom itd. Budući da su spletke i lažne smicalice postepeno postale uobičajene maksime u građanskom društvu i uveliko zakomplikovale igru ljudskih postupaka, nije čudo kada jedan inače razuman i čestit čovek, za koga je sve ovo lukavstvo, ili je previše prezriv da bi se time bavio, ili ne može da pokrene svoje plemenito i dobronamerno srce da o ljudskoj prirodi stvori tako omražen pojam, među prevarantima upadne u zamku i bude predmet podsmeha — tako da naposljetku izraz „dobar čovek” označava budalu ne više figurativno nego doslovno, do te mere da čak povremeno predstavlja i rogonju.⁶ To je zbog toga što je na jeziku lakrdijaša razuman čovek samo onaj koji nikog drugog ne smatra ni po čemu boljim od onoga što i sam jeste, naime prevarant.

Nagoni ljudske prirode, koji se nazivaju strastima kada su visokog stepena, jesu pokretačke sile volje; razum dolazi samo da proceni kako celokupni rezultat zadovoljenja svih sklonosti uzetih zajedno s obzirom na predstavljeni cilj, tako i da iznađe sredstvo za to. Ako je, na primer, strast osobito silna, sposobnost razuma je od male pomoći protiv nje; jer začarano ljudsko biće zaista veoma dobro vidi razloge protiv svoje omiljene sklonosti, ali se samo oseća nemoćnim da ih aktivno istakne. Ako je ova sklonost sama po sebi dobra, a osoba je inače

² Latinizovano ime Kristofa Šlusela (1597–1612), poznatog matematičara koji je bio uključen u ustanovljavanje gregorijanskog kalendara.

³ *Orbile*, reč skovana po imenu Horacijevog učitelja, Orbilijusa Pupilusa, da označi školskog tiranina.

⁴ *Schulbrien; chreia* (grčki) je zbirka korisnih izreka; termin je korišćen i za objašnjavačko pisanje prema retoričkom modelu koji se učio u školi.

⁵ *Tropf*

⁶ H — prevod pretpostavlja da je Kantova eliptična oznaka diskretna skraćeni-
ca za *Hanhrei*.

razumna, samo što ima preovlađujuću sklonost da ne uviđa rđave posledice, ovo stanje okovanog razuma je zapravo glupavost. Glupava osoba može imati dosta razuma čak i u prosuđivanju onih postupaka u kojima ispada glupava; ona čak mora imati dosta razuma i dobrog srca pre nego što dobije pravo na ovaj blaži naziv za svoje ispade. Glupava osoba može čak biti i odličan savetnik drugima, iako njegov savet nema uticaja na njega samog. On će se opametiti samo kroz štetu ili starenjem, što međutim često samo podriva jednu glupavost da bi ostavilo prostora za drugu. Ljubavna strast ili veliki stepen častohleplja su odvajkada mnoge umne ljude činili glupavima. Mlada devojka primorava strašnog Alkida⁷ da povuče konac na preslici, a dokoni građani Atine šalju Aleksandra sa svojim luckastim pohvalama na kraj sveta. Postoje takođe sklonosti sa manje žestine i opštosti koje ipak ne oskudevaju u izazivanju glupavosti: duh graditeljstva, sklonost ka sakupljanju slika, knjigomanija. Degenerisano ljudsko biće je napustilo svoje prirodno mesto i sve ga privlači i sve ga ohrabruje. Nasuprot glupave osobe je pametan čovek; ali ko je bez glupavosti mudar je čovek. Ovaj mudar čovek se možda može tražiti na Mesecu; možda postoji neko bez strasti i ima beskonačno mnogo uma. Bezosećajna osoba je zaštićena od glupavosti svojom tupavošću; ali u očima običnog čoveka, međutim, ima izgled mudre osobe. Piron je na brodu u oluji video svinju kako mirno jede iz svog korita dok su svi bili zabrinuti, i rekao je pokazujući na nju: „Takvo bi trebalo da bude spokojstvo mudraca.”⁸ Onaj ko je neosetljiv je Pironov mudrac.

Ako je vladajuća strast sama po sebi odvratna i istovremeno dovoljno neukusna da za svoje zadovoljenje uzme upravo ono što je suprotno njenoj prirodnoj nameri, onda je ovo stanje uvrnutog razuma budalastost. Glupan veoma dobro razume pravu nameru svoje strasti, čak i ako joj da snagu koja je u stanju da okuje um. Budala je, međutim, istovremeno toliko glupa zbog svoje strasti da veruje da tek kada poseduje željenu stvar, zapravo je se lišava. Pir⁹ je veoma dobro znao da hrabrost i moć izazivaju opšte divljenje; sledio je svoj nagon za častohlepljem i nije bio ništa drugo do ono za šta ga je Kinije smatrao, naime, glupan. Međutim, kada se Neron¹⁰ izloži javnom ruglu recitujući sa pozornice jadne stihove da bi dobio pesničku nagradu i na kraju svog života ipak kaže: *quantus artifex morior!*¹¹ onda u ovom strahovitom i prezrenom vladaru Rima ne vidim ništa više do budalu. Smatram da je svaka uvredljiva budalastost pravilno nakalemljena na dve strasti, gordost i pohlepu. Obe sklonosti su nepravedne i

⁷ Heraklov nadimak; referira (se) na Heraklovu vezu sa lidijskom princezom Omfalom, koja ga je naterala da nosi žensku odeću.

⁸ Piron iz Elide (oko 365–360. do oko 275–270. p. n. e), osnivač grčkog skepticizma. Anegdota se može pronaći u knjizi Diogena Laertija, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, IX, 68.

⁹ Pir (319–272 p. n. e), kralj Epira, koji je kretao u velike pohode, ali nikada nije odneo trajnu pobedu.

¹⁰ Neron Klaudije Cezar (37–68), rimski car.

¹¹ „Kakav umetnik umire sa mnom!”

stoga omražene, obe su po svojoj prirodi neukusne, a njihova svrha uništava samu sebe. Gorda osoba izražava neskrivenu pretpostavku o svojoj prednosti u odnosu na druge jasnim prezirom prema njima. Veruje da je počastvovana kada joj se zviždi, jer nema ničeg jasnijeg od toga da njeno nepoštovanje drugih podstiče njihovu sujetu protiv onoga ko se oholi. Pohlepnik veruje da mu je potrebno mnogo i da ni najmanje ne može bez svojih dobara; međutim, on uistinu u svima njima oskudeva jer škrtari. Zabluda gordosti čini budale delom blesavim, delom nadmenim, u zavisnosti od toga da li je blesava nepostojanost ili kruta tupavost zaposela praznu glavu. Škrto srebroljublje je od pamtiveka davalo povod za mnoge smešne priče koje teško da bi mogle biti čudnovatije izmišljene nego da su se stvarno dogodile. Glupan nije mudar; budala nije pametna. Ruganje koje glupan privlači na sebe je zabavno i ljupko, budala tako zaslužuje najoštriju kaznu satiričara, a ipak je ne oseća. Uopšte ne treba u potpunosti gubiti nadu da će glupan opet da se opameti. Ali ko misli da budalu učini mudrom, taj izbeljuje crnca. Razlog je u tome što u prvom vlada istinska i prirodna sklonost koja u najvećoj meri sputava um, dok u drugom vlada blesava fantazija koja preokreće principe uma. Ostaviću drugima da odluče da li ima stvarnog razloga za zabrinutost zbog Holbergovog čudnog predviđanja, naime da je svakodnevni porast budala zabrinjavajuća činjenica koja izaziva strah da bi im na kraju moglo pasti na pamet da osnuju petu monarhiju.¹² Međutim, pod pretpostavkom da su tome dorasli, možda se ipak ne bi trebalo previše uzbuđivati zbog toga, jer bi neko s punim pravom mogao šapnuti nekom drugome na uvo ono što je poznati šaljivdžija sa susednog dvora vikao studentima koji su trčali za njim dok je jahao kroz poljski grad u ludačkom ruhu: „Gospodo, budite vredni, naučite nešto, jer ako nas bude previše, onda više ne možemo svi da imamo hleba.”

Od slabosti pameti koje se preziru i ismevaju dolazim do onih na koje se uglavnom gleda sa sažaljenjem, ili od onih koje ne ukidaju građansku zajednicu do onih kojima se službena nega stavlja na raspolaganje. Delim ove bolesti na dva dela, na one od nemoći i na one od uvrnutosti. Prve spadaju pod opšti naziv *slaboumnost*, druge pod naziv *duševni poremećaj*. Slaboumnik pati od velike nemoći pamćenja, uma, pa čak i čulnih oseta. Ova bolest je uglavnom neizlečiva, jer ako je teško ukloniti divlji nered poremećenog mozga, onda je gotovo nemoguće uliti novi život u njegove zamrle organe. Pojave ove slabosti, koje nikada ne dozvoljavaju nesrećniku da napusti detinje stanje, suviše su poznate da bi se na tome trebalo dugo zadržavati.

Slabosti poremećene pameti mogu se podvesti pod onoliko različitih glavnih rodova koliko postoji duševnih sposobnosti pogođenih njima. Verujem da sam u stanju da ih sve skupa rasporedim u sledeće tri grupe: prvo, izopačenost pojma iskustva u *poremećenosti*, drugo, moć rasuđivanja pomućena ovim iskustvom u *ludilu*, treće, um

¹² Referenca na eshatološku viziju četiri carstva ili monarhije koje prethode božanskom upravljanju svetom kod proroka Danila (Danilo 7: 15–27).

koji je postao uvrnut s obzirom na sveopšte sudove u *sumanutosti*. Sve preostale pojave bolesnog mozga mogu se, čini mi se, posmatrati ili kao različiti stepeni pomenutih slučajeva ili kao nesrećno združivanje ovih bolesti, ili, konačno, kao kalemljenje ovih bolesti u moćne strasti, i mogu biti podvedene pod pomenute klase.

Što se tiče prve bolesti, odnosno poremećaja, njene pojave objašnjavam na sledeći način. Duša svakog čoveka je i u najzdravijem stanju zaokupljena slikanjem svakojakih slika stvari koje nisu prisutne, ili upotpunjavanjem neke nesavršene sličnosti u predstavljanju sadašnjih stvari ovim ili onim himeričnim potezom koji stvaralačka pesnička sposobnost utiskuje u oset. Uopšte nema razloga da verujemo kako naš duh u budnom stanju sledi drugačije zakone nego dok spavamo. Štaviše, treba pretpostaviti da u prvom slučaju živi čulni utisci samo zatamnjuju i čine neprepoznatljivim krhke himerične slike, umesto da ove sve svoje snage imaju u snu u kojem je zatvoren pristup duši za sve spoljašnje utiske. Nije stoga nikakvo čudo da se snovi, koliko god dugo trajali, smatraju istinskim doživljajima realnih stvari. Budući da su to tada najjače predstave u duši, one su u ovom stanju upravo ono što su u budnom stanju oseti. Pretpostavimo sada da su izvesne himere, bez obzira na uzrok, takoreći povredile jedan ili drugi organ mozga do te mere da je otisak na njima postao toliko dubok a istovremeno jednako pravilan, kakvim ga samo čulni oset može učiniti; tako da se ova predstava fantazije, pri dobrom i zdravom mozgu, u budnom stanju ipak mora uzeti za stvarno iskustvo. Jer, bilo bi uzaludno suprotstavljati umske razloge osetu ili predstavi koja mu je jednaka po snazi, jer čula daju daleko veće uverenje o realnim stvarima nego umsko zaključivanje. Onoga ko je očaran ovom himerom makar ne možemo naterati da rasuđivanjem posumnja u stvarnost svog tobožnjeg oseta. Čini se, takođe, da osobe koje pokazuju dovoljno umne zrelosti u drugim slučajevima ipak čvrsto insistiraju na tome da su sa punom pažnjom videle ko zna kakve sablasne oblike i izopačena lica, te da su čak dovoljno prefinjeni da dovedu svoje izmišljeno iskustvo u vezu sa mnogim suptilnim sudovima uma. Ovo svojstvo osobe pomućene pameti, po kojem je ona, bez posebno приметnog stepena teškog oboljenja, navikla da sebi u budnom stanju predstavlja neke stvari kao jasno opažene, a da od njih, međutim, ništa nije prisutno, naziva se *poremećenost*. Stoga je onaj ko je poremećen sanjar u budnom stanju. Ako je uobičajena obmana njegovih čula samo delimično himera, ali najvećim delom stvarni oset, onda je onaj ko je u višem stepenu sklon takvoj izopačenosti, u stvari, *fantast*.¹³ Kada nakon buđenja ležimo u stanju lagodne

¹³ Kant ovaj pojam izjednačava sa *hipohondrom* i u drugim tekstovima, npr. u *Antropologiji s pragmatičkog stanovišta*, gde kaže: „Hvatač cvrčaka, najbrižnije vrste”. Naime, reči *Grille* i *der Grillenfänger* koje tvore „analogiju između cvrčka, hipohondra i ćudljivog čudaka”, po uvidu Petra Bojanića, „pojavljuju se u svim Kantovim tekstovima o medicini i nezi tela” u: P. Bojanić, *Homeopatije. Horror autotoxicus*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, 13. (prim. prev.)

i nežne rasonode, naša uobrazilja iscrtava nepravilne figure zastora kreveta ili pojedine mrlje na obližnjem zidu kao ljudske figure, sa prividnom ispravnošću koja nas zabavlja, i to ne na neprijatan način, već tako da tu iluziju raspršujemo u trenutku kad poželimo. Tada samo *delimično* sanjamo i imamo himeru u svojoj vlasti. Ako se nešto slično dogodi u višem stepenu, a da pažnja budne osobe nije u stanju da izdvoji iluziju u varljivoj uobrazilji, onda ta izopačenost navodi na pretpostavku da je reč o fantastu. Uzgred, ova samoobmana u osetima je veoma česta, i sve dok je samo umerena pošteđena je takvog naziva, mada, ako se tome doda strast, ova se slabost uma može izroditi u pravo fantaziranje. Inače ljudska bića ne vide, u uobičajenoj zabludi, ono što je posredi, već ono što im osvetljava njihova sklonost: sakupljač prirodnih stvari vidi gradove u firentinskom kamenu, pobožni čovek u šarenom mermeru vidi priču o stradanju, neka dama kroz periskop vidi senke dvoje ljubavnika na mesecu, a njen sveštenik dva crkvena zvonika. Strah pretvara zrake severne svetlosti u koplja i mačeve, a u sumrak putokaz u divovsku utvaru. Fantastičko duševno stanje nigde nije češće nego u hipohondriji. Himere koje ova bolest stvara zapravo ne varaju spoljašnja čula, nego samo nagne hipohondra da se zavara osećajem sopstvenog stanja, bilo tela ili duše, što je uglavnom isprazni hir. Hipohondar pati od bolesti koja se, gde god imala svoje žarište, ipak po svoj prilici neprestano kreće kroz nervno tkivo u sve delove tela. No, oko sedišta duše vlada melanholična izmaglica, tolika da pacijent oseća iluziju gotovo svih bolesti za koje je ikada čuo. Zato ni o čemu radije ne priča nego o svojoj neraspoloženosti, voli da čita medicinske knjige, svuda prepoznaje vlastite slučajeve; a u društvu ga obuzima dobro raspoloženje, i tada se mnogo smeje, dobro jede i uopšte izgleda kao zdrav čovek. Što se tiče unutrašnjeg fantaziranja, slike u njegovom mozgu često poprimaju snagu i trajanje koje je tegobno za njega. Ako u njegovoj glavi postoji smešna figura (čak i ako je on sam prepoznaje samo kao sliku fantazije) i ako ovaj hir iznudi nepristojan smeh iz njega u prisustvu drugih, a da on ne naznači uzrok tome, ili ako najrazličitije mračne predstave pobuđuju u njemu snažan nagon da učini nešto zlo, čijeg se izbijanja i sam zabrinuto plaši, a koje se ipak nikada ne dešava: tada njegovo stanje jako liči na stanje poremećene osobe, osim što nije u toj meri ozbiljno. Ova bolest nije duboko ukorenjena i, što se duševnosti tiče, obično nestane ili sama od sebe ili pomoću nekog medicinskog sredstva. Jedna jedinstvena predstava utiče na osećaj u savim različitim stepenima u skladu sa različitim duševnim stanjem ljudi. Dakle, postoji neka vrsta fantaziranja koja se nekome pripisuje samo zato što se kroz stepen osećanja koji na tu osobu utiču određeni predmeti procenjuje kao preteran za umerenu, zdravu pamet (glavu). Shodno tome, melanholik je fantast u pogledu životnih bolesti. Ljubav ima popriličan broj fantastičkih zanosa, a fina veština drevnih vlastela se sastojala u tome da građane učine fantastima u pogledu osećaja javnog blagostanja. Ako nekoga više uzbuđuje moralni osećaj nego princip, i to u većoj meri nego što bi drugi mogli

da zamisle prema sopstvenom slabom i često neplemenitom osećanju, onda je on po njihovom mišljenju fantast. Aristida¹⁴ svrstavam među lihvare, Epikteta¹⁵ među dvorjane, a Žan-Žaka Rusoa¹⁶ među doktore Sorbone. Čini mi se da čujem bučan podsmeh i stotinu glasova kako viču: *Kakvi fantasti!* Ova dvosmislena pojava fantaziranja u po sebi dobrim moralnim osećajima jeste *entuzijizam*, bez kojeg ništa veliko nije ostvareno na svetu. Sa *fanatikom* (*vizionarom*, *zanesenjakom*) stvari stoje sasvim drugačije. Ovaj potonji je zapravo poremećena osoba sa pretpostavljenim neposrednim nadahnućem i velikim poznavanjem nebeskih sila. Ljudska priroda ne poznaje opasniju iluziju. Ako je izbijanje toga novo, ako obmanuti čovek ima talente, i mase su spremne da usrdno prihvate ovaj snažan uticaj, onda i država povremeno pati od zanosa. Zanesenjaštvo dovodi oduševljenije do krajnosti, Muhameda do kneževskog trona, a Johana fon Lajdena¹⁷ do gubilišta. Poremećenu *sposobnost pamćenja*, u izvesnoj mери, takođe mogu da ubrojim u poremećenost pameti (glave), ukoliko se odnosi na pojmove iskustva. To je zato što ona obmanjuje jadnika koji je time pogođen putem himerične predstave ko zna kakvog prethodnog stanja, koje zapravo nikada nije ni postojalo. Onaj ko govori o dobrima za koja tvrdi da ih je ranije posedovao ili o kraljevstvu koje je imao, a ko se inače ne vara приметно povodom svog sadašnjeg stanja, poremećen je u pogledu pamćenja. Ostarelo gundalo, koje čvrsto veruje da je svet bio uređeniji a ljudi bolji u njegovoj mladosti, fantast je u pogledu pamćenja.

Do tada razumska moć u poremećenoj pameti (glavi) zapravo nije načeta, ili makar nije nužno da bude; jer greška je, u stvari, samo u pojmovima. Pod uslovom da se prihvati poremećeni oset kao istinit, sami sudovi mogu biti sasvim tačni, čak i izuzetno umni. Poremećaj razuma se, naprotiv, sastoji u suđenju na potpuno obrnut način od inače ispravnog iskustva; prvi stepen ove bolesti je *ludilo*, koje deluje protivno uobičajenim pravilima razuma u neposrednim sudovima iz iskustva. *Ludak* vidi predmete ili ih se seća isto tako ispravno kao i svaka zdrava osoba, samo što ponašanje drugih ljudi objašnjava obično kroz apсурdnu zabludu kao da se to na nju odnosi i veruje da je u stanju da iz toga iščita ko zna kakve prikrivene namere, koje ti drugi nikada nisu imali na umu. Ako ga neko čuje, mogao bi pomisliti da se ceo grad bavi njime. Ljudi na pijaci, koji među sobom trguju, i slučajno ga pogledaju, kuju zaveru protiv njega, noćni čuvar mu dobacuje i ismeva ga, ukratko, on ne vidi ništa osim opšte urote protiv sebe. *Melanholik* je sumorna osoba koja je poremećena u pogledu

¹⁴ Atinski državnik i vojnik (peti vek p. n. e) koji je među savremenicima slovio za čestitog.

¹⁵ Stoički filozof (oko 55– oko 135), koji je odrastao kao rob.

¹⁶ Francusko-švajcarski filozof (1712–1778), koji se poprilično protivio akademskoj filozofiji i obrazovanju, koje je uglavnom zastupao Univerzitet u Parizu, poznat kao Sorbona.

¹⁷ Holandski krojač i trgovac (1509–1536), koji je postao vođa kratkotrajnog anabaptističkog kraljevstva u Minsteru u Vestfaliji.

svojih tužnih ili uvredljivih pretpostavki. Međutim, postoje svakojaka zabavna ludila, dok ljubavna strast laska sama sebi ili je mučena mnogim čudnim tumačenjima koja liče na ludilo. Nadmeni čovek je u izvesnoj meri ludak koji iz ponašanja drugih koji podrugljivo gledaju na njega, zaključuje da mu se dive. Drugi stepen pameti pomućene u odnosu na višu moć saznanja je zapravo do nereda dovedeni um, utoliko što greši na besmislen način u zamišljenim suptilnijim sudovima o univerzalnim pojmovima, i može se nazvati *sumanutošću*. Na višem stepenu ovog poremećaja po sagorelom mozgu se roje svakojaki primereno prefinjeni uvidi: izmišljene dužine mora, tumačenja proročanstava ili ko zna kakva vreva nerazboritih misli kojima čovek „lomi glavu”. Ako nesrećnik istovremeno previđa sudove iskustva, onda se naziva *umobolnim*. U slučaju, međutim, da on u osnovi ima mnogo ispravnih iskustvenih sudova, ali da je njegov osećaj toliko opijem novinom i brojem posledica koje mu njegova dosetljivost nudi, da ne obraća pažnju na ispravnost povezivanja, iz toga često proističe veoma blistav privid sumanutosti, koji može postojati zajedno sa velikim *genijem*, ukoliko spori um više nije u stanju da prati uzburkanu domišljatost. Stanje poremećene pameti koje je čini neosetljivom za spoljne osećaje je *bezumnost*; ono se, ako u njemu prevladava srdžba, naziva *mahnitošću*. Očaj je privremena bezumnost beznadne osobe. Kipteća ljutnja poremećene osobe se obično naziva *pomamom*. Pomamljenik, ukoliko je bezuman, je *lud*.

Čovek u prirodnom stanju može biti podložan samo malom broju gluposti i jedva ikakvoj ludosti. Njegove potrebe ga uvek drže blizu iskustva i čine njegov zdrav razum tako lako zaokupljenim da jedva primećuje da mu je razum potreban za njegove postupke. Lenjost daje njegovim grubim i uobičajenim željama umerenost, što ostavlja za ono malo rasuđivanja koje mu je potrebno dovoljno snage da nad njima vlada, shodno svojem najvećem preimućstvu. Odakle da crpi materijal za ludost, budući da, ne mareći za tuđi sud, ne može biti ni tašt ni ohol? Pošto uopšte nema predstavu o vrednosti dobara koja nije uživao, zaštićen je od nedoslednosti pohlepe, a pošto mu ništa razborito ne pada na pamet, dobro je zaštićen i od svake sumanutosti. Na sličan način, mentalni poremećaj se samo retko može pojaviti u ovom stanju prostodušnosti. Da je mozak divljaka pretrpeo neki šok, ne znam odakle bi mu došla maštarija da podrije obične osećaje koji ga jedini neprestano zaokupljaju. Kakvo ga ludilo uopšte može zadesiti kad on nikada nema razloga da ode daleko u svojim sudovima? Ludilo je, međutim, sigurno u potpunosti iznad njegovih sposobnosti. Ako je psihički bolestan, biće ili slabouman ili lud, a to se mora događati veoma retko, jer je uglavnom zdrav zato što je slobodan i kreće se. U građanskom stanju se zapravo nalazi kvasac za sve ovo kvarenje. To stanje ga možda i ne uzrokuje, ali ipak služi njegovom održavanju i pospešivanju. Razum, u onoj meri u kojoj je dovoljan za potrebe i jednostavna životna zadovoljstva, jeste *zdrav razum*,

međutim, ukoliko je potreban za veštačku raskoš,¹⁸ bilo u uživanju ili u naukama, jeste *prefinjeni razum*. Zdrav razum građanina bio bi, dakle, veoma prefinjen razum za prirodnog čoveka, a pojmovi koji u određenim staležima pretpostavljaju prefinjen razum više nisu prikladni za one koji su bliži prirodnoj prostodušnosti, barem u uvidima, i uglavnom ih, kad ih prihvate, pretvaraju u budale. Opat Terason negde deli ljude s duševnim poremećajima na one koji ispravno zaključuju iz pogrešnih predstava i one koji pogrešno zaključuju iz ispravnih predstava.¹⁹ Ova podela je potpuno u skladu s iznesenim stavovima. Kod onih iz prve vrste, fantasta ili ludaka, u stvari ne pati razum, već samo sposobnost koja u duši budi pojmove koje moć suđenja potom koristi kako bi ih međusobno uporedila. Ovim bolesnicima se mogu veoma dobro izložiti sudovi uma, ako ne da bi se njihova bolest otklonila, ono barem da bi se ublažila. Međutim, pošto je kod onih druge vrste, ludih i umobolnih, oštećen sam razum, ne samo da je glupo, već i krajnje štetno upuštati se s njima u umske rasprave (pošto oni ne bi bili ludi kada bi mogli shvatiti te razloge uma). Jer njihovoj izopačenoj pameti se time samo daje novi materijal za smišljanje apsurdnosti; protivrečnost tu izopačenu pamet ne ispravlja, već je rasplamsava, i svakako je potrebno usvojiti suzdržanu i ljubaznu narav u ophođenju s njom, kao da se ne primećuje da s njenim razumom nešto nije u redu.

Slabosti saznajne moći nazvao sam bolestima glave (mentalnim bolestima), kao što se iskvarenost volje naziva bolešću srca. Takođe sam posvetio pažnju samo pojavama toga u duševnosti, ne želeći da istražujem njegov koren, koji zapravo leži u telu, a svoje žarište ima više u probavnim organima nego u mozgu, kao što to popularni nedeljni časopis opštepoznat pod imenom *Lekar*, uverljivo izlaže u svom 150, 151. i 152. broju.²⁰ Ne mogu ni na koji način sebe da ubedim da duševni poremećaj potiče od gordosti, ljubavi, preteranog razmišljanja i ko zna kakve zloupotrebe duševnih moći, kako se inače veruje. Ovakav sud, koji njegovu nesreću čini razlogom za prezirve prekre obolelom, veoma je neljubazan i izazvan je uobičajenom zabludom prema kojoj se uzrok i posledica često brkaju. Ako se samo malo obrati pažnja na primere, vidi se da najpre pati telo, da se u početku, kada se klica bolesti neprimetno razvija, oseća dvosmislena izopačenost koja još ne daje povoda za sumnju na duševni poremećaj, a izražava

¹⁸ *gekünstelte Üppigkeit*. Na drugim mestima u ovom izdanju, *Üppigkeit* se uopšteno prevodi kao „bogatstvo/obilje”.

¹⁹ Žan Terason (1670–1750), francuski klasičar, filozof i član Francuske akademije.

²⁰ Videti: *Der Arzt. Eine medicinische Wochenschrift*, deo VI, Hamburg, 1761. Autor i urednik časopisa bio je Johan Avgust Unzer iz Altone kod Hamburga. Pri lozi na koje se Kant poziva su: „Vom Zusammenhang des Verstandes mit der Verdauung” (O povezanosti razuma sa varenjem) (u broju 150); „Beweis, dass alle Arten des Unsinnns durch die Verbesserung der Verdauung curirt werden müssen” (Dokaz da se sve vrste mentalnih bolesti moraju lečiti poboljšanjem varenja) (u broju 151) „Derselbe Beweis insbesondere von einigen hitzigen Deliris” (Isti dokaz, posebno nekog grozničavog delirijuma) (u broju 152).

se u čudnim ljubavnim hirovima ili uobraženom držanju ili uzaludnom melanholičnom razmišljanju. Vremenom bolest izbija i dovodi do toga da se njen uzrok traži u prethodnom stanju duha. Međutim, pre treba reći da je čovek postao gord jer je već bio donekle poremećen, nego da je poremećen jer je bio toliko gord. Ove žalosne tegobe, ako nisu nasledne, još uvek daju nadu u srećan oporavak, a onaj čiju pomoć u tom slučaju pre svega treba zatražiti je lekar. Ipak, radi časti, ne bih hteo da isključim filozofa, koji bi mogao da propiše dijetu uma — ali pod uslovom da, kao i za većinu svojih drugih poslova, za ovo ne traži nikakvu nadoknadu. Iz zahvalnosti, lekar ne bi uskratio svoju pomoć filozofu kada bi ovaj povremeno pokušao da sprovede veliku, ali uvek uzaludnu terapiju ludila. On bi, na primer, u slučaju pomame učenog galamdžije razmotrio ne bi li katarzična sredstva uzeta u pojačanoj dozi trebalo da deluju protiv toga. Ako je, prema Sviftovim zapažanjima,²¹ loša pesma samo pročišćavanje mozga kroz koje se povlače mnoge štetne tečnosti za olakšanje bolesnog pesnika, zašto onda to isto ne bi važno za jedan bedni mozgajući spis? U tom slučaju, bilo bi mudro uputiti prirodu na drugi način očišćenja, kako bi se tegoba temeljno i tiho uklonila, bez uznemiravanja zajednice.

Prevod sa engleskog: Vuk Trnavac²²

Englesko izdanje: Kant, Immanuel (2011). „Essay on the Maladies of the Head”. *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 203–217.
Izvornik: Immanuel Kant — *Versuch über die Krankheit des Kopfes* (1764) [2: 259]

²¹ Džonatan Svift (1667–1745), čija je satirična poema *Peri bathou* ili *Anti-Uzvišeni*, koja sadrži ideju na koju se poziva Kant, objavljena u nemačkom prevodu 1733.

²² Doktorand na Odeljenju za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

* Napomena priređivačice ovog izdanja časopisa: Prilikom redakture i lekture prevoda konsultovan je izvornik, te ustanovljeno da ne postoji nijedno odstupanje u odnosu na englesku verziju teksta.